

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่มีพลังมหาศาล (วิทย์ เมธินทรีย์: 2548) ได้กล่าวถึงเป้าหมายในการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustain Community) มีสามหลักการง่ายๆ คือ หนึ่ง คือความพอประมาณ หมายถึง การทำให้ชาวบ้านเดินสายกลาง มีความพอดีไม่เบียดเบียนทั้งตัวเองและผู้อื่น ไม่รู้หนี้สินเกินกำลัง ถ้าศักยภาพของตัวเองสามารถไปสู่โลกได้แล้วก็ไป ถ้ายังน่าจะอยู่ระดับภูมิภาคก็อยู่ในระดับนั้นก่อน อย่างนี้เรียกว่าความพอประมาณ สอง คือการใช้ความรู้และเหตุผลในการตัดสินใจ สิ่งที่สำคัญคือ การรอบคอบ รู้จักปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมภายนอก เพราะเราอยู่ในระบบเปิด บางคนยังเข้าใจว่าเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระบบปิด ความจริงแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทอดพระเนตรทุกอย่างแบบพลวัต ประเด็นคือ พลวัตการเปลี่ยนแปลง เราจะรู้จักปรับตัววิถีชีวิตของชุมชน ให้เข้ากับกระแสโลกาภิวัตน์ได้อย่างไร และสาม คือภูมิคุ้มกันในระดับครอบครัว จะให้ครอบครัวอยู่กันแน่นแฟ้นได้อย่างไร ในระดับชุมชนก็เช่นกัน คนเราในชุมชนจะอยู่กันอย่างแน่นแฟ้นได้อย่างไร แต่เนื่องจากเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของความรู้ ในส่วนของสมรรถนะหลัก (capability) อยู่ 4 ตัวคือ รู้ทัน รู้กาล รู้งาน รู้คน โดยรู้ทัน คือรู้ว่ากระแสโลกาภิวัตน์มันเป็นยังไง ไม่ใช่เราคิดว่าโจทย์มาอย่างนี้ เราต้องรับมาอย่างนี้อย่างเดียว นี่คือรู้ทัน ส่วนรู้กาล คือ รู้เวลาที่ควรจะทำ เมื่อไหร่ หลายเรื่องไม่ต้องใจร้อน การพัฒนาบางเรื่องเป็นเจ็อนเวลา บางเรื่องไม่มีเจ็อนเวลา ชุมชนก็มีชีวิต ชุมชนมีเวลาของมัน บางชุมชนอาจจะใช้เวลาสุกงอมนิดเดียวก็ไปแล้ว แต่บางชุมชนค่อยเป็นค่อยไป แต่ curve ที่เขาได้ช้าๆ ความชันอาจจะมากกว่าชุมชนที่ไปเร็วแต่ตายเร็วด้วย ชุมชนมีวงจรชีวิต (life cycle) มีพลัง มีชีวิต เพราะฉะนั้นให้เวลากับมัน สำหรับ รู้งาน คือเราต้อง รู้ว่างานของชุมชนแบบนี้ เราจะเล่นอะไร จะเล่นเศรษฐกิจ คู่กับสังคมแค่ไหน เรื่องคนแค่ไหน รายละเอียดของแต่ละชุมชนไม่จำเป็นจะต้องเหมือนกัน ไม่ใช่เราต้องคัดเลือดตัวเดียวแล้วใส่กันทั้ง 7 หมั่นชุมชน แต่ต้องรู้จักว่าส่วนไหนที่เป็นส่วนเหมือนและส่วนไหนที่เป็นส่วนต่างของแต่ละชุมชนสุดท้ายคือ รู้คน รู้คนของเราไม่พอ เราต้องรู้คนของผู้อื่น เราจะคุยกับผู้อื่นว่าเขาคิดอะไรและเข้าใจเรื่องนี้อย่างไร เราจะคุยกับหัวหน้ารัฐบาล เราจะคุยกับภาคเอกชนที่จะหยิบยืมพลังเขามาใช้ มาลงทุนในชุมชนเป็น community investment นี้ได้ยังไง

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพลังในการขับเคลื่อนของสังคมซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบกลไกของภาครัฐ และความสัมพันธ์ในระหว่างประชาชน โดยเฉพาะความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐ ซึ่งไปกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนและชุมชนในพื้นที่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบัน ภายใต้อิทธิพลจากการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่เป็นชุมชนดั้งเดิม และที่เพิ่งเกิดขึ้นมาใหม่ทั้งหมด ซึ่งได้ขยายพัฒนาเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง อันทำให้เห็นของการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในทุกๆ พื้นที่ และในขณะเดียวกัน ภายใต้อิทธิพลความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ที่จะเกิดขึ้นและในแนวโน้มอนาคตอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามการเกิดขึ้นของชุมชนที่เป็นรากฐานของสังคมไทย เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองเป็นหลัก การพึ่งตนเองของชุมชนนั้นอิงอยู่กับฐานทรัพยากรที่ชุมชนตั้งอยู่ ชุมชนในสภาพแบบนี้ได้พัฒนาวิถีชีวิตและธรรมเนียมปฏิบัติอันมีผลเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน ในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่จำกัด และเป็นไปเพื่อความอยู่รอดของชุมชน เพื่อให้ธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวได้รับการเคารพและปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ในชุมชนจึงได้สร้างกลไกในทางสังคมที่เข้ามาจัดการให้ความเป็นชุมชนสามารถที่จะสืบเนื่องต่อไปได้ เช่น การนับถือผีบรรพบุรุษ, พิธีกรรมที่ผูกติดกับทุกๆ สิ่งในการดำรงชีวิต ซึ่งรวมถึงในทางด้านการผลิตเพื่อยังชีพ ที่เชื่อมโยงความเชื่อต่าง ๆ เข้ากับการใช้สอยทรัพยากรต่าง ๆ

ดังนั้นเมื่อพัฒนาการของสังคมได้เกิดการขยายตัวขึ้นในทางสังคม ประชากร และเศรษฐกิจ (ทั้งภายในและภายนอก) เกิดการกวาดต้อนผู้คนให้มาเป็นแรงงาน มีการขยายตัวของผลผลิตที่เพิ่มขึ้น จึงทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัว อำนาจของผู้คนในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงตามความมั่งคั่ง ทำให้ความสามารถในการครอบครองดูแล และการเข้าถึงทรัพยากรมีความแตกต่างกัน อันเป็นเหตุให้เกิดฐานะของกลุ่มคนในชุมชนที่มีศักยภาพในทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง ที่แตกต่างกัน ซึ่งผลของอันนี้ได้ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ และในเชิงกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อย่างหลากหลาย อันกระทบไปถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่นๆ ด้วย เช่น เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้วิถีการผลิตแบบยังชีพ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ทำให้ในบางพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของชุมชน ได้รับผลกระทบจากการความพยายามในการพัฒนาพื้นที่ โดยขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน บางครั้งก็ไม่ได้เกิดจากความต้องการของคนในชุมชน จนเกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชน เกิดความสัมพันธ์ใหม่ในลักษณะที่แตกต่างไปจากวิถีชีวิตที่ควรจะเป็นไปอย่างสันติสุข เช่น การตั้งเป็นนิคมพัฒนาตนเองในพื้นที่ต่างๆ หรือในบางพื้นที่ที่ความเป็นชุมชนกลับถูกทำลายลง เช่น การประกาศเขตอุทยานทับที่ดินทำกินโดยกรมป่าไม้ การอพยพหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตอนุรักษ์ การเวนคืนที่ดิน

เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหลายฉบับที่ผ่านมา ทิศทางในการส่งเสริมการลงทุน ซึ่งมุ่งเน้นการใช้แรงจูงใจในด้านต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดการลงทุนในทางด้านอุตสาหกรรม ทั้งนี้โดยจงใจที่จะทำให้ภาคการเกษตรและคนในชนบทเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเอง

บ้านคันไช้ ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลคันไ้ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดพิษณุโลก ก็เป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาโดยขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยชุมชนคันไ้ อยู่ห่างจากจังหวัดประมาณ 60 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านหนึ่งในจำนวน 10 หมู่บ้านของตำบลคันไ้ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูงสลับเชิงเขามีป่าไม้ทุกหมู่บ้าน ซึ่งครอบคลุมกระจายอยู่ทั่วไปทั้งตำบลมีแม่น้ำแควน้อยไหลผ่าน เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชไร่ และทำสวน เลี้ยงสัตว์ มีเนื้อที่ประมาณ 607 ตารางกิโลเมตร คิดเป็น 379,506 ไร่ (องค์การบริหารส่วนตำบลคันไ้ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดพิษณุโลก, 2549) คนในชุมชนบ้านคันไ้ส่วนใหญ่ ทางการเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ ทำไร่ ทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ นอกจากนั้นยังมันสัมปะหลังที่จัดเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของหมู่บ้านคันไ้ การเกษตรส่วนใหญ่อาศัยจากน้ำฝน และน้ำจากแควน้อย ส่วนสัตว์เศรษฐกิจที่นิยมเลี้ยงไว้ทั้งเพื่อการค้าและยังชีพที่สำคัญของหมู่บ้านคันไ้ คือ กระบือ มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญหลายแห่งด้วยกันที่ใช้ประโยชน์ทั้งทางการเกษตร ลำน้ำที่สำคัญได้แก่ แม่น้ำแควน้อย เป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่ไหลผ่านตำบลคันไ้ ในช่วงฤดูฝนเกษตรกรที่อาศัยอยู่ทั้งสองฝั่งของแม่น้ำสามารถใช้ประโยชน์ในการทำไร่ ทำนา ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ในฤดูแล้งระดับน้ำจะลดลงจะใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ ในส่วนของบึง หนอง และอื่น ๆ ปัจจุบันมีสภาพการใช้น้ำได้เพียงบางแห่งโดยอาศัยใช้ในการทำการเกษตรกรรม แต่ปัจจุบันจะพบว่าเมื่อมีการสร้างเขื่อนแควน้อยขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชุมชนของคนบ้านคันไ้ ซึ่งจากเกิดเป็นการทำการเกษตรแต่วันนี้ได้เกิดการอพยพแรงงานไปสู่โรงงานอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ในชุมชนที่แนบแน่น ก็ผ่อนคลายลงจากวิถีของชุมชนบ้านคันไ้ที่เปลี่ยนแปลงไป

จากปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว ทำให้ชุมชนคันไ้ได้ถูกผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และในระบบความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่อาศัยในพื้นที่จากการดำเนินการก่อสร้างเขื่อนแควน้อย เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ และมักจะเกิดกรณีความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบกับชุมชน ส่งผลให้เกิดการสูญเสียแบบวิถีชีวิตในอดีต ที่อาจหมายถึงการสูญเสียรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความยั่งยืนในพื้นที่เดิมเพราะแบบแผนการดำเนินชีวิตนั้นเป็นผลมาจากการปรับตัว

ของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมให้สามารถดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ ของสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ที่บรรพบุรุษได้ใช้เป็นแนวทางปฏิบัติสืบต่อกันเป็นเวลายาวนาน ฉะนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษาพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไ้ซึ่งที่เป็นปัจจัยที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนบ้านคันไ้ ตำบลคันไ้ อำเภอบัวโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก
2. เพื่อศึกษาพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตำบลคันไ้ อำเภอบัวโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ที่จะทำให้เกิดการความเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนอื่น ๆ เพื่อจะได้นำเอาองค์ความรู้ที่ได้รับสามารถใช้เป็นแนวทางเพื่อนำไปปรับใช้ในการศึกษาชุมชนอื่นต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิถีชีวิตและพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไ้ ตำบลคันไ้ อำเภอบัวโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก” ผู้วิจัยมีขอบเขตในการศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบ้านคันไ้ ตำบลคันไ้ อำเภอบัวโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก เนื่องจากว่าวิถีชีวิตของชุมชนบ้านคันไ้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลทำให้ชุมชนบ้านคันไ้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน การศึกษาครั้งนี้ทำการศึกษาช่วงก่อนและหลังที่มีการสร้างเขื่อนแควน้อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ขอบเขตด้านเนื้อหาในการศึกษา

เป็นลักษณะของกรณีศึกษาโดยผู้วิจัยจะศึกษาวิถีชีวิต และพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตำบลคันไ้ อำเภอดุสิต จังหวัดพิษณุโลก โดยผู้วิจัยได้เข้าไปในพื้นที่เพื่อทำการสัมภาษณ์และสังเกตจากจำนวน 8 ครอบครัว จึงมีขอบเขตในการศึกษาในด้านเนื้อหา ดังนี้

1. ศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนบ้านคันไ้ ประกอบไปด้วย วิถีชีวิตทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของชุมชน ตั้งแต่อดีตก่อนปี พุทธศักราช 2546 และภายหลังจากปี พุทธศักราช 2546 มาจนถึงปัจจุบัน
2. ศึกษาพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไ้ ว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลง

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดความหมายและขอบเขตของคำศัพท์ที่ใช้เพื่อประกอบการศึกษา ดังต่อไปนี้

วิถีชีวิต หมายถึง การดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านคันไ้ ตำบลคันไ้ อำเภอดุสิต จังหวัดพิษณุโลก ประกอบไปด้วยวิถีชีวิตทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ ในด้านประเพณี พิธีกรรม และด้านความเชื่อ วิธีการประกอบอาชีพ ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมบ้านคันไ้ การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการกระทำและการแสดงออกในพฤติกรรม รวมถึงการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ ทัศนคติ ค่านิยม แบบแผนของความสัมพันธ์ สถานภาพและบทบาทกฎหมายต่าง ๆ ของชุมชนและสังคมที่ผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่ในชุมชนประพฤติดำเนินปฏิบัติ

วัฒนธรรม หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิต (The way of life) ของคนในบ้านคันไ้ นับตั้งแต่วิถีกิน วิถีอยู่ วิถี แต่งกาย วิถีทำงาน วิถีพักผ่อน วิถีแสดงอารมณ์ วิถีสื่อความ วิถีจรรจาและขนส่ง วิถีอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ วิถี แสดงความสุขทางใจ และหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต

ชุมชนบ้านคันไ้ หมายถึง คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านคันไ้ ตำบลคันไ้ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดพิษณุโลก

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของสภาพโดยทั่วไปของชุมชน ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนด้านค่านิยมความเชื่อต่าง ๆ ของคนในชุมชน และเศรษฐกิจของชุมชนบ้านคันไ้ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงของการกระทำและการแสดงออก การกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ ทศนคติ ค่านิยม แบบแผนของความสัมพันธ์ สถานภาพและบทบาทต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนและสังคม